

ліворадикальних сил, ролі цих сил у забезпеченні взаємодії військ Директорії з повстанськими загонами. Дослідники також майже не торкаються питань еволюції поглядів лідерів ліворадикальних партій Ю.Авдесенка, М.Ткаченка, А.Драгомирецького, Ю.Мазуренка, П.Любченка та ін. в період Директорії, що завершилась переходом більшості з них у табір більшовиків. Через відсутність вичерпного аналізу цих та інших проблем закордонна українська історіографія виявилась не в змозі дати остаточної відповіді на більш загальне питання, яке фактично набуває концептуального характеру: чому єдиний антибільшовицький блок повстанців, що знаходились під значним впливом ліворадикальних сил, і Директорії не витримав випробувань у 1919 р. Пошук відповіді на ці питання продовжувався в українській історіографії повоєнної доби. Проте, її аналіз засвідчив, що і сьогодні далеко не на всі ці питання знайдена вичерпна відповідь, а це означає, що вони потребують подальшого наукового дослідження.

### ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- 1.Факты. – 2003. – 23 січня; 2. Солдатенко В.Ф. Українська революція: Концепція та історіографія. – К., 1999; 3.Солдатенко В.Ф. Українська революція: Історичний нарис. – К., 1999. – С.64-65; 4. Див.: План работы истпартотделов Украины на 1926-27 гг. в связи с десятилетием Октябрьской революции // Летопись революции. – 1925. - №2. – С.228-229; 5. Донцов Д. Підстави нашої політики. – Нью-Йорк, 1957. – С.6; 6.Там само. – С.83; 7.Там само. – С.83-84; 8.Там само. – С.149; 9.Там само. – С. 167-168; 10. Там само. – С.154; 11.Там само. – С.179; 12.Там само. – С. 210; 13. Липинський В. Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму. – Нью-Йорк, 1954. – С. 83; 14.Там само. – С. XXIV; 15. Там само. – С. 381; 16. Там само. – С. 66; 17. Там само. – С. 467; 18. Див.: Солдатенко В.Ф. Українська революція. Концепція та історіографія. – К., 1997. – С. 87; 19. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1919-1920). – Ч 4. – Мюнхен, 1969. – С.520; 20. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції 1917-1921: У 3 т. – Мюнхен, 1951. – Т.3. – С. 115-116; 21.Винниченко В. Відродження нації: В 3 ч. – Київ; Відень, 1920. – Ч.3. – С.184; 22. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. – Прага, 1928. – С.134-135; 23. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 р.р.: В 4 т. – Прага, 1922. – Т.4. – С. 7-8; 24. Там само. – С.9-10; 25.Там само. – С.62-63; 26. Шаповал М. Вказана праця. – С. 135; 27. Христюк П. Вказана праця. – С. 88; 28.Там само. – Т.3. – С.105; 29. Мазепа І. Вказана праця. – Т.1. – С. 121; 30. Христюк П. Вказана праця. – Т.3.–С.134; 31. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції 1917- 1921. – Прага, 1942. – С. 199; 32. Там само. – С. 201, 202; 33. Там само. – С. 201; 34. Там само. – С. 202; 35. Там само; 36. Христюк П. Вказана праця. – Т.3. – С. 138; 37. Вісник Української Народної Республіки. – 1919. – 16 липня; 38. Див.: Христюк П. Вказана праця. – Т.3. – С.143-146; 39.Шаповал М. Вказана праця. – С. 146-147; 40. Мазепа І. Вказана праця. – Т.2. – С. 36; 41.Шаповал М. Вказана праця. – С. 158.

Ю.А.Зінько

### ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ У 20-Х РОКАХ ХХ СТ. НА ПОДІЛЛІ У ДОКУМЕНТАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Релігія і церква завжди відігравали важливу роль в історичній долі українського народу, в його духовному житті, сприяли утвердженню його духовних цінностей, гуманістичних традицій. Церква у всі часи була у вирі суспільно-політичного життя, жваво реагувала на зміни в суспільстві. Після жовтня 1917 р. релігійні організації опинились в епіцентрі суспільних процесів і змушені були в умовах радянської політики “войовничого атеїзму” визначати свою роль та місце в суспільстві, виробляти свою позицію у стосунках з радянською державою і більшовицькою партією.

Питання державно-церковних відносин постійно привертали увагу дослідників. Однак в радянські часи більшість наукових праць будувалось не на фактах і документах, а на політичних більшовицьких постулатах, релігієзнавчі розвідки радянських авторів були далекими від об’єктивного, наукового аналізу фактичного матеріалу.<sup>1</sup> Тому останнім часом дана проблематика знову стала привертати увагу науковців. Історіографічну ситуацію, пов’язану з масовим релігійним рухом в Україні і на Поділлі, ґрунтовно аналізує у своєму дослідженні С.І.Дровозюк.<sup>2</sup> Серед перших публікацій слід виділити монографію В.І. Акуленка, присвячену вивченню процесу нищення історичних церковних цінностей.<sup>3</sup> Вагомою спробою позбавитись ідеологічних нашарувань у вивченні державної політики

щодо православ'я в Україні за сталінського правління стали праці В.О. Пашенка.<sup>4</sup> Історії Української церкви на Поділлі в першій третині ХХ ст. присвятив свою монографію А.Л. Зінченко.<sup>5</sup> Останнім часом з'явилися публікації, які висвітлюють факти щодо масштабів репресій проти духівництва та церков, закриття молитовних будинків, вилучення церковних цінностей тощо.<sup>6</sup>

У Державному архіві Вінницької області зберігається значний масив документів, які можуть слугувати цінним джерелом для подальшого дослідження релігійної ситуації в Україні та Поділлі в 20-х роках ХХ ст. Це передусім документи Подільського губернського комітету КП(б)У (1921-1925 рр.) та окружних комітетів КП(б)У, оперативні зведення, доповідні, інформації окружних відділів державного політичного управління (ДПУ), документальні матеріали організацій “Безвірник” тощо.

Архівні матеріали свідчать, що після встановлення радянської влади в Україні більшовицька партія, прагнучи звільнити людину від релігії, розпочала активно діяти по викоріненню релігійної ідеології. Закривались церкви, здійснювалась реквізиція церковного майна, релігійні організації позбавлялись права юридичної особи, їм заборонялось мати власність, владні структури радянської країни почали втручатись у внутрішні справи релігійних громад, стали на шлях конфронтації з віруючими. Дії радянської влади були узаконені декретом РНК РРФСР від 23 січня 1918 р. “Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви” та аналогічним декретом Тимчасового робітничо-селянського уряду України від 19 січня 1919 р.<sup>7</sup> Дані циркуляри були направлені на знищення церкви та на ліквідацію духівництва.

Керуючись тезою про “повне відмирання церкви”, радянська влада проводила кампанію по вилученню церковних цінностей, закриттю молитовних будинків, переслідуванню священнослужителів. У фондах архіву Вінницької області зберігаються документи комісії по вилученню церковних цінностей та оперативні зведення ДПУ, в яких висвітлюється робота органів радянської влади по вилученню предметів культового призначення оздоблених дорогоцінним камінням, золотих та срібних предметів, монет, старовинних ікон та інший церковний інвентар. За даними комісії по вилученню церковних цінностей у першій половині 1922 р. в 12 округах і м. Вінниці були вилучені цінності з 1048 церков, 81 костюлу, 188 синагог, 21 монастиря.<sup>8</sup> За протидію радянській владі до суду карального органу більшовицької влади “Ревтрибу” (революційних трибуналів, які розглядали “справи про контрреволюційні дії, про державну зраду, про шпигунство, посадові злочини, саботаж”) було віддано 17 священнослужителів та віруючих в Проскурівському, 13 – Вінницькому, 16 – Гайсинському, 8 – Могилівському округах.<sup>9</sup> Однак радянській владі подолати вплив релігії на маси не вдавалось. Священнослужителі робили все можливе, щоб врятувати церкву в умовах “войовничого безвір'я”. На кінець 20-х років на Вінниччині діяла широка мережа приходів, навколо яких об'єднувались тисячі віруючих. Тільки у Тульчинському окрузі збереглося більше 300 приходів.<sup>10</sup>

З перших днів свого панування більшовицька влада вдавалась до масштабних антирелігійних кампаній з метою утвердження в суспільстві атеїстичної ідеології. Значний інтерес викликають документи про антирелігійну пропаганду серед населення Вінниччини. У фонді П-136 привертають увагу протоколи засідання бюро районних комітетів комуністичної партії, на яких розглядались питання про антирелігійну роботу, розроблялися плани антирелігійних заходів напередодні релігійних свят (антиріздвяні, антипасхальні та інші), тематичних антирелігійних вечорів, бесід, лекцій. Партійні комітети радили читати населенню антирелігійного характеру лекції: “Релігія і селянство”, “Радянська влада і церква”, “Релігія і наука”.<sup>11</sup>

Проведення атеїстичної роботи покладалось на антирелігійні товариства “Безвірників” (Спілка войовничих безвірників України (СВБ), гуртки яких діяли при колбудах, школах, кустпромартілях та інших організаціях. До складу місцевих осередків СВБ входили партійні та радянські працівники, члени комсомольських організацій, представники інтелігенції, активісти. Через них радянська влада намагалась свою атеїстичну

ідеологію провадити в маси. Архівні фонди містять інструктивні листи партійних комітетів щодо створення та активізації діяльності місцевих організацій товариства “Безвірник”, розкривають шляхи їх фінансування. Документи доводять, що результатом широкої антирелігійної кампанії була втрата більшістю релігійних громад можливості відправляти свої релігійні потреби.

Досить цікавими є документи про діяльність на Вінниччині легальних та нелегальних протестантських релігійних організацій, які нараховували у своєму складі 15 тисяч членів.<sup>12</sup> Документи Вінницького, Гайсинського, Могилів-Подільського і Тульчинського окружних комітетів КП(б)У дозволяють з'ясувати кількість релігійних громад, їх склад, стосунки протестантських церков із органами державної влади, пересвідчитись, як під тиском партійно-державної ідеології нищились християнські традиції, виховувався фанатизм у боротьбі з населенням, яке мало релігійну свідомість.

Життям духовних осіб та настроями віруючих наполегливо цікавились органи ДПУ, які доповідали про їх повсякденне життя та стежили за кожним випадком спілкування населення з віруючими. Вони включались до складу відділів культів, які діяли при губернських і повітових виконкомах. Отримуючи вказівки від партійних органів у вигляді постанов, рішень, розпоряджень, працівники спецслужб втручались у релігійну діяльність громад, фабрикували карні справи на служителів культу та віруючих. У червні 1927 р. начальник Тульчинського окрвідділу ДПУ доповідав у Тульчинський комітет КП(б)У, що “найважче піддаються розкладу сектантські релігійні групи, однак за останні півроку найгрунтовніше попрацювали з метою ліквідації секти іоанітів, виславши її керівника та віддавши до суду декількох чоловік.”<sup>13</sup>

Інтерес для краєзнавців представляють документи, насичені значною кількістю фактичного матеріалу щодо дій священнослужителів та віруючих з метою захисту своєї віри в умовах “войовничого безвір'я”. В Летичеві місцеві жителі, мотивуючи тим, що “зараз свобода релігії”, збирали підписи з вимогою відкрити церкву. В Піщанці священник Рогазінський закликав парафіян вимагати повернення церковного приміщення.<sup>14</sup>

Таким чином, навіть побіжний аналіз фондів Державного архіву Вінницької області переконує дослідників в наявності багатої і різнобічної інформації про релігійне життя населення краю в перші роки існування радянської держави. Вивчення цих документів дозволить дослідити історію взаємовідносин між державою та релігійними організаціями, прослідкувати механізми партійно-державної політики стосовно релігії і церкви, побачити реальну картину життя священнослужителів та віруючих в умовах проведення державою активної атеїстичної роботи.

#### ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Критика религиозного сектантства. Опыт изучения религиозного сектантства в 20-х – начала 30-х годов. – М., 1974; Клочков В.В. Закон и религия. – М., 1982; Куроедов В.А. Религия и церковь в советском обществе. – М., 1984; Кравец И.Н. Петров В.Н. Атеизм на Украине в 20 –30 – е гг. // Философские науки. – 1968. - № 6; Гордієнко Н.С. Эволюция русского православья ( 20 –80 – е гг. XX ст. ) – М., 1984; Корзун М.С. Русская православная церковь. 1917 –1945 г. – Минск, 1987 та ін.; 2. Дровозюк С.І. Масовий релігійний рух в Україні у 20-х рр. XX ст. Історіографія проблеми // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. ІУ. Серія: Історія: Збірник наукових праць. – Вінниця, 2002. – С.247-253 та ін. 7; 3. Акуленко В.І. Злочин проти пам'яті. – К., 1991; 4. Пашенко В.О. Держава і православ'я на Україні: 20 – ті роки. – К., 1994 ; Його ж. Свобода совісті: Міфи і факти 20 – 30 –х рр. – К., 1994; 5. Зінченко А.Л. Благовістя національного духу. – К., 1993; 6. Політичні репресії на Поділлі (20-30-і рр. XX ст.). – Вінниця, 1999; Галамай О.М. Реалізація політики відокремлення церкви від держави у 20-х роках XX століття на Поділлі // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. ІІІ. Серія: Історія: Збірник наукових праць. – Вінниця, 2001. – С.81-84 та ін.; 7. Про релігію і атеїзм. Збірник документів і матеріалів. – К., 1973. – С. 198, 207; 8. ДАВО. Ф.Р.925. - Оп.2.- Спр.879. - Арк.18; 9. Там само. – Арк.17; 10. Там само. - Ф.П.33. – Оп.1. – Спр.706. – Арк.84; 11. Там само. - Ф.П. 43. – Оп. 1. – Спр.71. – Арк. 15 – 17; 12. Там само. - Ф.П.136. – Оп.6. – Спр. 119. – Арк.7; 13. Там само. - Ф.П-133. – Оп. 1. – Спр.560. – Арк. 11; 14. Там само. – Арк.62.